

LUCJAN SZPONAR, EWA RYCHLIK

ŻYWIENIE ZBIOROWE DZIECI I MŁODZIEŻY SZKOLNEJ W POLSCE*

MASS CATERING FOR CHILDREN AND ADOLESCENTS IN SCHOOL IN POLAND

Zakład Higieny Żywności i Żywnienia,
Instytut Żywności i Żywnienia
02-903 Warszawa, ul. Powsińska 61/63
Kierownik: dr n. med. L. Szponar

W pracy przedstawiono wyniki oceny organizacji i jakości żywienia zbiorowego w szkołach miejskich i wiejskich, uwzględniającej odsetek szkół prowadzących poszczególne formy żywienia i uczniów z nich korzystających. Przedstawiono także sytuację dotyczącą organizacji wspólnych drugich śniadań oraz możliwości samozaopatrzenia w produkty żywnościowe na terenie szkoły.

WSTĘP

Dzieci i młodzież w wieku szkolnym należą do grup najbardziej wrażliwych na niekorzystne oddziaływanie wadliwego, a szczególnie niedoborowego żywienia na stan zdrowia. Chłopcy i dziewczęta w okresie wzrostu i rozwoju powinni spożywać 5 posiłków dziennie, z przeciętną częstotliwością nie przekraczającą 4 godzin. Dzieci spożywające zbyt rzadko posiłki stosunkowo szybko odczuwają zmęczenie, pogarsza się ich samopoczucie, obniża możliwość koncentracji uwagi [7].

W czasie zajęć szkolnych, które najczęściej trwają 5-6 godzin, uczniowie powinni mieć możliwość spożycia 1-2 posiłków. U części dzieci posiłek spożywany w szkole jest pierwszym w ciągu dnia. Dlatego też powinien odznaczać się wysoką wartością odżywczą, być urozmaicony, atrakcyjny pod względem organoleptycznym i podawany wraz z napojem. Optymalnym rozwiązaniem byłoby spożywanie przez uczniów drugiego śniadania (najlepiej przygotowywanego w szkole, a w przypadku braku takich możliwości, przynieszonego z domu) oraz posiłku gotowanego typu obiadowego, wydawanego w szkole.

Celem niniejszej pracy była analiza i ocena aktualnej sytuacji w zakresie żywienia zbiorowego dzieci i młodzieży w szkołach podstawowych i odpowiedź, czy sytuacja w tym zakresie ulega poprawie w porównaniu z wynikami badań z lat wcześniejszych**.

* autorzy dziękują pracownikom Działów Higieny Żywności, Żywnienia i PU oraz Działów Higieny Dzieci i Młodzieży Stacji Sanitarно-Epidemiologicznych za pomoc w zebraniu materiałów.

** wartość odżywcza posiłków obiadowych gotowanych zostanie opisana w kolejnej pracy.

MATERIAŁ I METODY

Badania żywienia zbiorowego dzieci w wieku szkolnym w Polsce zostały przeprowadzone w 1998 r. w 340 dobranych losowo z próby ogólnopolskiej szkołach podstawowych z terenu kraju, z wyjątkiem 7 byłych województw (ciechanowskiego, gorzowskiego, legnickiego, leszczyńskiego, piotrkowskiego, poznańskiego i tarnobrzeskiego), z których materiały nie mogły być opracowane. Wśród badanych placówek znalazły się 184 szkoły usytuowane w miastach (stanowiące 3,72% ogółu szkół miejskich w Polsce) i 156 szkół działających na wsi (1,39% ogółu szkół wiejskich w Polsce).

Liczba uczniów w szkołach miejskich objętych badaniem wynosiła 108 974 (3,66% ogółu uczących się w miastach), w wiejskich 26 069 (1,42% ogółu uczęszczających do szkół na wsi). Zarówno w szkołach miejskich jak i wiejskich więcej było chłopców niż dziewcząt (odpowiednio 51,2% i 51,9%), podobnie jak w populacji ogólnopolskiej (51,3% w mieście i 51,4% na wsi) [2].

Badania korzystania z żywienia zbiorowego przez uczniów przeprowadzono w okresie od października do listopada 1998 roku. Dane zebrano w oparciu o opracowany w tym celu w Instytucie Żywności i Żywienia kwestionariusz zawierający pytania dotyczące ogólnej charakterystyki szkół objętych oceną, charakterystyki zaplecza do organizacji żywienia, form żywienia prowadzonych przez szkoły oraz liczby uczniów z nich korzystających, kosztów jednostkowych poszczególnych posiłków wydawanych w szkołach oraz przyczyn powodujących, że dana szkoła nie prowadzi żywienia. Ponadto kwestionariusz zawierał pytania dotyczące organizowania przez szkoły wspólnych śniadań dla uczniów oraz możliwości samozaopatrzenia w produkty żywnościowe w działających na terenie szkół sklepikach lub bufetach.

Analizę zebranych danych przeprowadzono przy użyciu pakietu statystycznego SAS.

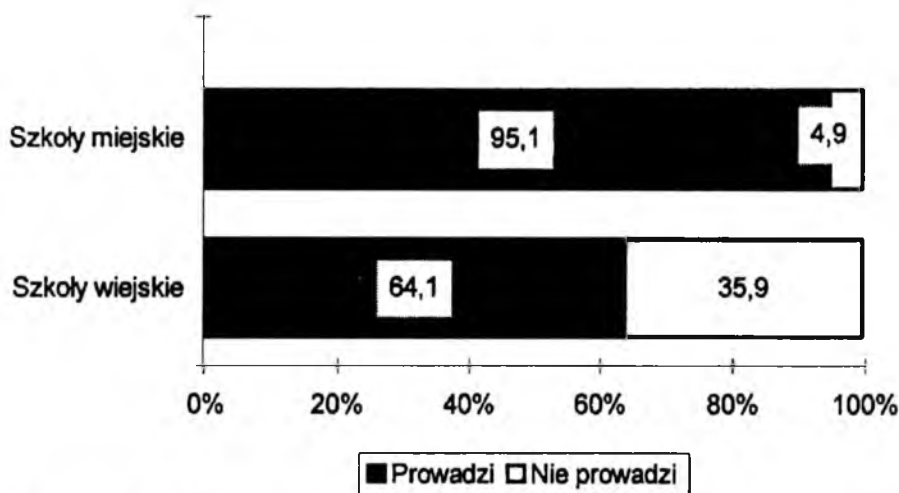
WYNIKI

W tabeli I przedstawiono odsetek szkół posiadających funkcjonujące stołówki bądź inną bazę lokalową do organizacji prostych form żywienia. Zdecydowana większość szkół w mieście – 86,4%, posiadała funkcjonującą stołówkę. Na wsi odsetek ten był znacznie niższy i wynosił 21,8%. Zaplecze do organizacji prostych form żywienia posiadało 6,0% szkół miejskich i 31,4% szkół wiejskich. Najczęściej było to oddzielne pomieszczenie do przygotowywania posiłków. Spośród szkół miejskich 7,6% oraz 46,8% w grupie szkół wiejskich nie dysponowało ani stołówką ani zapleczem umożliwiającym organizację żywienia. Jest wysoce niepokojące, że blisko połowa szkół wiejskich nie posiada żadnej bazy do prowadzenia żywienia.

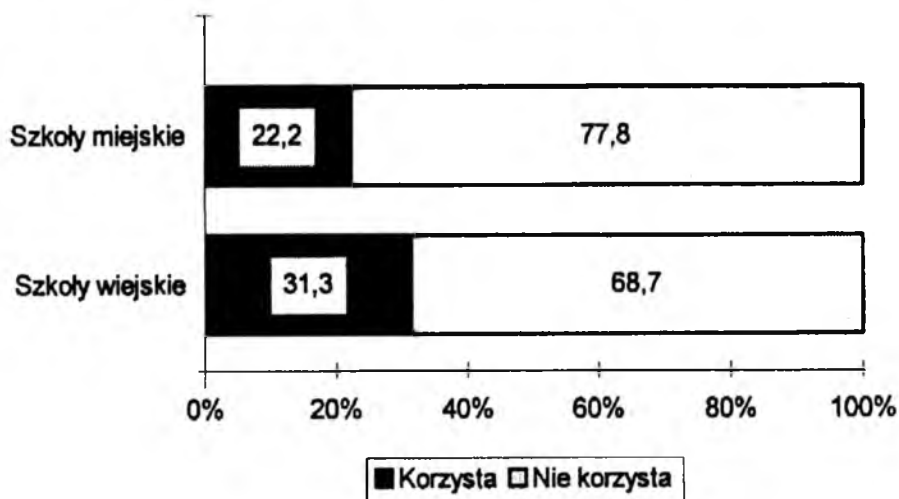
Tabela 1. Posiadanie funkcjonującej stołówki lub zaplecza do organizacji żywienia
Canteens or backgrounds for catering organisation in schools

Posiadanie stołówki lub zaplecza	Szkoły miejskie		Szkoły wiejskie	
	N	%	N	%
Posiada stołówkę	159	86,4	34	21,8
Posiada zaplecze	11	6,0	49	31,4
Nie posiada	14	7,6	73	46,8

Odsetek szkół prowadzących żywienie przedstawia ryc. 1. Wynika z niej, że co najmniej jedną formę żywienia prowadziło 95,1% szkół w mieście i 64,1% na wsi. W obu przypadkach odsetek ten był wyższy od odsetek szkół posiadających stołówki.

Ryc. 1. Odsetek szkół w mieście i na wsi prowadzących żywienie
Percent of schools in urban and rural areas providing meals to children

Ryc. 2. Odsetek uczniów w mieście i na wsi korzystających z żywienia
Percent of children in towns and villages taking meals in schools

Wskazuje to, że niektóre formy żywienia, zwłaszcza w szkołach wiejskich, były realizowane bez zaplecza stołówkowego.

Odsetek uczniów korzystających z co najmniej jednej formy żywienia przedstawia ryc. 2. Wynika z niej, iż odsetek ten w miastach wynosił 22,2%, na wsi 31,3%. Zwraca uwagę, iż pomimo większej dostępności posiłków w szkołach miejskich, dzieci i młodzież z miast rzadziej korzystali z żywienia zbiorowego niż ich rówieśnicy na wsi.

Tabele II i III przedstawiają, odpowiednio do miejsca usytuowania szkoły w mieście lub na wsi, dane dotyczące odsetka szkół prowadzących poszczególne formy żywienia i uczniów z nich korzystających. W szkołach miejskich najczęściej prowadzoną formą żywienia były obiady pełne. Wydawano je 17,4% uczniom w 76,6% placówek. Na wsi z tej formy żywienia korzystało 6,0% uczniów, a była ona prowadzona przez 10,9% szkół. W stosunku do liczby uczniów w szkołach wydających pełne obiady, odsetek osób z nich korzystających w mieście (20,9%) był niższy aniżeli na wsi (27,3%).

Tabela II. Odsetek szkół w mieście, prowadzących poszczególne formy żywienia i uczniów z nich korzystających
Percent of schools in towns providing various forms of nutrition and percent of children obtaining them

Formy żywienia	Liczba szkół N	Odsetek szkół %	Liczba uczniów n	Odsetek uczniów	
				% ¹	% ²
Obiady pełne	141	76,6	18 955	17,4	20,9
Zupy	27	14,7	650	0,6	4,1
Drugie dania	19	10,3	1 160	1,1	9,6
Szklanka mleka	10	5,4	514	0,5	13,6
Inne formy, w tym	41	22,3	3 928	3,6	18,2
– obiady jednodaniowe	12	6,5	1 579	1,4	–
– dania gorące	3	1,6	143	0,1	–
– kanapka	9	4,9	537	0,5	–
– drożdżówka	8	4,3	434	0,4	–
– kanapka lub drożdżówka	3	1,6	209	0,2	–
– kanapka lub drożdżówka z dodatkiem owoców	4	2,2	243	0,2	–
– drożdżówka z dodatkiem jogurtu lub kefiru	1	0,6	58	0,1	–
– jogurt lub inne napoje mleczne	1	0,6	725	0,7	–

¹ odsetek w stosunku do ogólnej liczby uczniów w szkołach w mieście

² odsetek w stosunku do liczby uczniów w szkołach w mieście prowadzących daną formę żywienia

Również zupy i drugie dania częściej wydawane były w szkołach miejskich niż wsijskich, natomiast odsetek uczniów korzystających z tego typu posiłków był niższy w mieście (0,6% spożywało zupy, 1,1% drugie dania) niż na wsi (odpowiednio 6,4% i 1,8%).

W objętych oceną placówkach stosunkowo rzadko realizowano możliwość wypicia szklanki mleka. W miastach wydawano ją dla 0,5% uczniów w 5,4% szkół, na wsi dla 1,3% uczniom w 3,2% szkół.

Tabela III. Odsetek szkół na wsi, prowadzących poszczególne formy żywienia i uczniów z nich korzystających
 Percent of schools in villages providing various forms of nutrition and percent of children obtaining them

Formy żywienia	Liczba szkół N	Odsetek szkół %	Liczba uczniów n	Odsetek uczniów	
				% ¹	% ²
Obiady pełne	17	10,9	1 562	6,0	27,3
Zupy	16	10,3	1 665	6,4	41,4
Drugie dania	7	4,5	471	1,8	38,4
Szklanka mleka	5	3,2	330	1,3	83,3
Inne formy, w tym	64	41,0	4 406	16,9	38,6
– obiady jednodaniowe	4	2,6	370	1,4	–
– dania gorące	–	–	–	–	–
– kanapka	15	9,6	925	3,6	–
– drożdżówka	28	17,9	1 475	5,7	–
– kanapka lub drożdżówka	8	5,1	998	3,8	–
– kanapka lub drożdżówka z dodatkiem owoców	4	2,6	233	0,9	–
– drożdżówka z dodatkiem jogurtu lub kefiru	2	1,3	36	0,1	–
– jogurt lub inne napoje mleczne	3	1,9	369	1,4	–

¹ odsetek w stosunku do ogólnej liczby uczniów w szkołach na wsi

² odsetek w stosunku do liczby uczniów w szkołach na wsi prowadzących daną formę żywienia

Inne formy żywienia, mniej korzystne w aspekcie żywieniowym aniżeli pełne obiady, znacznie częściej organizowały szkoły wiejskie (41,0%) niż miejskie (22,3%). W miastach korzystało z nich 3,6% uczniów, na wsi 16,9%. Do innych form żywienia prowadzonych przez szkoły miejskie najczęściej należały obiady jednodaniowe, często również podawano uczniom kanapkę lub drożdżówkę. Dzieci i młodzież ze szkół wiejskich, korzystające z innych form żywienia, sporadycznie otrzymywały obiady jednodaniowe, zwykle ich posiłek stanowiła kanapka lub drożdżówka. Zarówno w mieście jak i na wsi w niewielkiej liczbie szkół podawane były owoce lub napoje mleczne.

Koszty jednostkowe poszczególnych posiłków wydawanych w badanych szkołach przedstawia tabela IV. Zarówno w mieście jak i na wsi najdrożej płacili uczniowie korzystający z obiadów pełnych. Koszty tych posiłków w wielu szkołach miejskich były wyższe w porównaniu do szkół wiejskich. Obiady za cenę nie przekraczającą 2,00 zł można było wykupić w 57,5% szkół w miastach, na wsi natomiast w 64,7%. Najdroższy obiad na wsi kosztował 3,00 zł, natomiast w mieście 4,2% stołówek wydawało obiady droższe. Koszty zup były zbliżone w obu rodzajach szkół i większości nie przekraczały

Tabela IV. Koszty jednostkowe poszczególnych posiłków wydawanych w szkołach w mieście i na wsi

Unit costs of various meals given in schools in urban and rural areas

Rodzaj posiłku	Koszty (zł)	Szkoły miejskie		Szkoły wiejskie	
		N	% ¹	N	% ²
Obiad pełny	zakres	1,16–6,00		1,50–3,00	
	do 1,50	19	13,5	3	17,6
	1,60–2,00	62	44,0	8	47,1
	2,05–2,50	39	27,7	4	23,5
	2,60–3,00	15	10,6	2	11,8
	3,40–3,80	5	3,5	–	–
	6,00	1	0,7	–	–
Zupa	zakres	0,30–2,10		0,40–0,70	
	do 0,50	5	18,5	2	12,5
	0,55–1,00	16	59,3	9	56,2
	1,20–1,70	3	11,1	3	18,8
	2,10	1	3,7	–	–
	bezpłatnie (w ramach dożywiania)	2	7,4	2	12,5
Drugie danie	zakres	1,00–6,00		1,00–2,00	
	do 1,50	8	42,1	5	71,4
	1,60–2,00	5	26,3	1	14,3
	2,20–3,00	4	21,0	–	–
	6,00	1	5,3	–	–
	bezpłatnie (w ramach dożywiania)	1	5,3	1	14,3
Szkłanka mleka	zakres	0,03–0,50		0,03–0,50	
	do 0,25	3	30,0	3	60,0
	0,30–0,50	3	30,0	2	40,0
	bezpłatnie (w ramach dożywiania)	4	40,0	–	–

Tabela IV cd.

Inne formy	0,50–2,00		0,25–2,00		
	do 0,50	3	7,3	10	15,6
	0,60–1,00	7	17,1	21	32,8
	1,10–1,50	10	24,4	2	3,1
	1,60–2,00	7	17,1	3	4,7
	bezpłatnie (w ramach dożywiania)	14	34,1	28	43,8

¹ odsetek w stosunku do liczby szkół w mieście wydających dany posiłek

² odsetek w stosunku do liczby szkół na wsi wydających dany posiłek

1,70 zł. Koszty drugich dań były niższe na wsi, gdzie nie przekraczały 2,00 zł. Natomiast wśród szkół miejskich 26,3% oferowało po wyższej cenie. Szklanka mleka w żadnej z placówek nie kosztowała więcej niż 0,50 zł. Za korzystanie z innych form żywienia drożej płacili uczniowie ze szkół miejskich. Spośród placówek prowadzących te formy żywienia w 41,5% koszty przekraczały 1,00 zł. Natomiast na wsi powyżej 1,00 zł płacili uczniowie tylko w 7,8% szkół. W mieście jednak najczęstszą z innych form żywienia były obiady jednodaniowe, na wsi natomiast drożdżówki i kanapki.

W tabeli V przedstawiono przyczyny powodujące, nie prowadzenie przez część szkół żadnej formy żywienia. Za najczęstszą przyczynę większość szkół nie organizujących żywienia (77,8% w mieście i 75,0% na wsi) uznała warunki lokalowe. W szkołach wiejskich również poważną przeszkodę stanowiły trudności finansowe, a także, jak można sądzić na podstawie informacji od dyrektorów szkół podstawowych, brak chętnych do korzystania z żywienia zbiorowego.

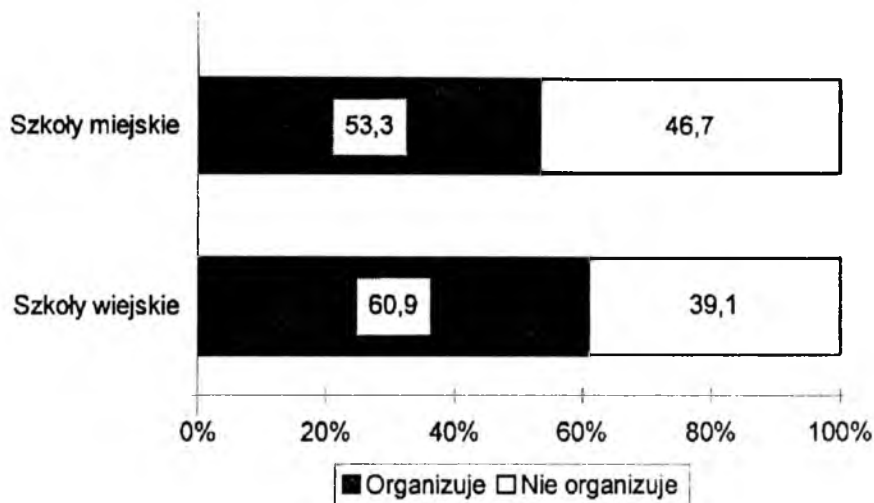
Tabela V. Przyczyny nie prowadzenia żadnej formy żywienia przez szkoły w mieście i na wsi
Causes of not providing any form of nutrition by schools in urban and rural areas

Przyczyny*	Szkoły miejskie		Szkoły wiejskie	
	N	% ¹	N	% ²
Trudności finansowe	1	11,1	11	19,6
Warunki lokalowe	7	77,8	42	75,0
Brak chętnych do korzystania z żywienia zbiorowego	1	11,1	12	21,4
Prace remontowe	–	–	3	5,4
Problemy z wodą	–	–	2	3,6

¹ odsetek w stosunku do szkół w mieście, nie prowadzących żadnej formy żywienia

² odsetek w stosunku do szkół na wsi nie, prowadzących żadnej formy żywienia

Jak wynika z danych przedstawionych na ryc. 3 większość szkół organizowała wspólne śniadania dla uczniów. Odsetek ten był wyższy w szkołach wiejskich (60,9%) niż miejskich (53,3%). Ponadto na wsi (tabela VI) znaczna część szkół (43,2%)

Ryc. 3. Odsetek szkół w mieście i na wsi organizujących wspólne drugie śniadania
Percent of schools in urban and rural areas organizing collective breakfast

Tabela VI. Organizowanie wspólnych śniadań dla poszczególnych klas
Organization of collective breakfast for classes

Klasy	Szkoły miejskie		Szkoły wiejskie	
	N	% ¹	N	% ²
Wszystkie	13	13,3	41	43,2
I-II (lub 0-II)	9	9,2	7	7,3
I-III (lub 0-III)	64	65,3	33	34,7
I-IV (lub 0-IV)	4	4,1	3	3,2
I-V (lub 0-V)	1	1,0	3	3,2
I-VI (lub 0-VI)	–	–	2	2,1
Tylko 0	7	7,1	6	6,3

¹ odsetek w stosunku do liczby szkół w mieście, organizujących wspólne drugie śniadania

² odsetek w stosunku do liczby szkół na wsi, organizujących wspólne drugie śniadania

organizowała śniadania dla wszystkich uczniów. Szkoły miejskie natomiast w przeważającej większości organizowały śniadania tylko dla uczniów klas młodszych.

W szkołach organizujących śniadania (tabela VII) najczęściej były one przynoszone przez uczniów (w 91,8% szkół w mieście i 90,5% na wsi). Rzadziej śniadania przygotowywano w szkole bądź kupowano gotowe. Niestety nie zawsze uczniowie do śniadania mieli podawane napoje. Z tabeli VIII wynika, że podawano je w 63,3% szkół miejskich organizujących śniadania. Na wsi sytuacja pod tym względem przedstawiała się korzystniej, gdyż napoje przy śniadaniu były podawane w 80,0% szkół.

W miastach uczniowie w czasie zajęć szkolnych często mogli zaopatrzyć się w produkty spożywcze (ryc. 4), gdyż sklepiki bądź bufety działały na terenie 83,7% szkół. Na wsi tylko w 46,2% placówek uczniowie mogli zakupić żywność na terenie szkoły.

Tabela VII. Sposób dostarczania śniadań uczniom
Way of providing breakfast for children

Sposób dostarczania śniadań*	Szkoły miejskie		Szkoły wiejskie	
	N	% ¹	N	% ²
Przynoszenie przez uczniów	90	91,8	86	90,5
Przygotowywanie w szkole	12	12,2	12	12,6
Kupowanie gotowych	5	5,1	12	12,6
Inne formy dostarczania śniadań	3	3,1	3	3,2

¹ odsetek w stosunku do liczby szkół w mieście, organizujących wspólne drugie śniadania

² odsetek w stosunku do liczby szkół na wsi, organizujących wspólne drugie śniadania

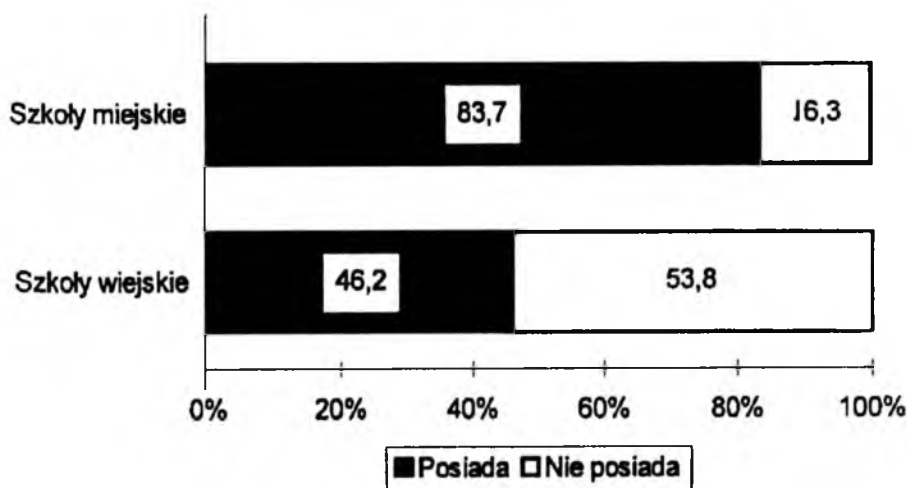
* W niektórych szkołach stosowano więcej niż 1 formę dostarczania śniadań uczniom

Tabela VIII. Podawanie napojów do śniadań
Drinks added to breakfast

Podawanie napojów	Szkoły miejskie		Szkoły wiejskie	
	N	% ¹	N	% ²
Są podawane	62	63,3	76	80,0
Nie są podawane	36	36,7	19	20,0

¹ odsetek w stosunku do szkół w mieście, organizujących wspólne drugie śniadania

² odsetek w stosunku do szkół na wsi nie, organizujących wspólne drugie śniadania

Ryc. 4. Odsetek szkół w mieście i na wsi posiadających sklepiki bądź bufety
Percent of schools in urban and rural areas having schools shops or snack-bars

Najczęściej można było kupić (tabela IX) słodycze, które oferowało 98,1% sklepików w szkołach miejskich i 90,3% w wiejskich oraz soki i napoje owocowe, dostępne od-

Tabela IX. Dostępność produktów spożywczych, sprzedawanych w sklepikach lub bufetach
Availability of food products sold in school shops or snack-bars

Produkty spożywcze	Szkoły miejskie		Szkoły wiejskie	
	N	% ¹	N	% ²
Kanapki	14	9,1	3	4,2
Drożdżówki	129	83,8	42	58,3
Słodycze	151	98,1	65	90,3
Przetwory mleczne	27	17,5	6	8,3
Soki i napoje owocowe	150	97,4	61	84,7
Napoje gazowane	107	69,5	26	36,1
Hamburgery, hot dogi, zapiekanki	15	9,7	2	2,8
Owoce	7	4,5	1	1,4
Lody	6	3,9	1	1,4
Pieczywo	2	1,3	2	2,8

¹ odsetek w stosunku do liczby szkół w mieście, posiadających sklepiki lub bufety

² odsetek w stosunku do liczby szkół na wsi, posiadających sklepiki lub bufety

powiednio w 97,4% i 84,7% sklepików. Ponadto znaczna część sklepików, zwłaszcza w miastach, oferowała drożdżówki oraz napoje gazowane. Rzadko uczniowie mieli okazję zakupić dania ciepłe, ponadto były to tylko hamburgery, hot dogi lub zapiekanki. Natomiast artykuły spożywcze, które mogłyby zapewnić pełnowartościowy posiłek w szkole, takie jak kanapki, przetwory mleczne oraz owoce, były sprzedawane w niewielu sklepikach.

DYSKUSJA

Dane z przeprowadzonych wcześniej badań własnych [6, dane nieopublikowane za rok 1991/92] wskazują, że na przełomie lat 80-tych i 90-tych systematycznie zmniejszała się zarówno liczba szkół wydających posiłki (z 45,5% w roku szkolnym 1989/90 do 36,7% w 1991/92), jak i liczba uczniów z nich korzystających (z 36,0% do 24,4%). W porównaniu z sytuacją na początku lat 90-tych, w 1998 r. zdecydowanie większa ilość szkół prowadziła przynajmniej jedną formę żywienia. Jednak odsetek uczniów spożywających posiłki w szkole, wprawdzie nieco wyższy niż na początku lat 90-tych, wciąż utrzymywał się na niskim poziomie.

W przeciągu ostatniej dekady, zwłaszcza w miastach, wzrosła liczba uczniów korzystających z posiłków najbardziej wartościowych pod względem żywieniowym, jak obiady pełne lub jednodaniowe, z których na początku lat 90-tych korzystało ok. 14% uczniów. Odnotowano również, przede wszystkim na wsi, wyraźny wzrost odsetka uczniów korzystających z drugich śniadań w postaci kanapek lub drożdżówek, które w roku 1991/92 spożywało tylko ok. 4% chłopców i dziewcząt. Natomiast w obu środowiskach wyraźnie zmniejszył się odsetek uczniów wypijających szklankę mleka (wynoszący w roku 1991/92 ok. 6%).

Przeprowadzone w roku szkolnym 1992/93 badania *Ignar-Golinowskiej* [4, 5] wykazały, iż pomimo znacznie większej dostępności posiłków szkolnych w mieście, w szkołach oferujących żywnienie częściej korzystali z niego uczniowie mieszkający na wsi. Ocena z 1998r. wskazuje, że sytuacja w tym zakresie w ostatnich latach nie uległa zmianie.

Większość szkół w mieście prowadziła przynajmniej jedną formę żywienia, przy czym najczęściej były to obiady pełne. Niestety niski był odsetek uczniów korzystających z posiłków szkolnych. Należałoby tu podjąć przede wszystkim działania zmierzające do zwiększenia ilości chętnych do korzystania z żywienia prowadzonego przez szkołę. Ceny posiłków w mieście często były wyższe niż na wsi i wielu uczniów mogło być nie stać na korzystanie z nich. Pomocne byłyby tu dotacje pozwalające na obniżenie kosztów posiłków.

Na wsi w szkołach organizujących żywnienie korzystała z niego o wiele większa część uczniów niż w mieście. Należałoby jednak wprowadzić żywnienie do znacznie większej liczby szkół, gdyż w 35,9% placówek uczniowie nie otrzymywali żadnych posiłków. Najczęstszą przyczyną tego faktu były niekorzystne warunki lokalowe. W takich przypadkach adaptacja i wyposażenie stosownych pomieszczeń szkolnych umożliwiłaby wydawanie posiłków. Natomiast w niektórych placówkach prowadzących żywnienie ważną jest rozbudowa bazy żywieniowej, aby mogły one wydawać nie tylko kanapki i drożdżówki, ale również obiady. Podobnie jak w szkołach miejskich, istotne są tu również dotacje finansowe, które w jednych szkołach pozwoliłyby na zorganizowanie żywienia, w innych obniżyły ponoszone przez uczniów koszty wydawanych już posiłków.

W większości szkół działały sklepiki bądź bufety, umożliwiające uczniom zakup produktów spożywczych w czasie pobytu w szkole. W porównaniu z rokiem 1992/93, kiedy to ok. 70% szkół miejskich i blisko 40% wiejskich posiadało sklepiki lub bufety [4, 5], ich odsetek uległ zwiększeniu. Jest to oczywiście korzystne, o ile uczniowie mogli zaopatrywać się w kanapki, drożdżówki, napoje mleczne, bądź owoce. Jednak podstawowy asortyment sprzedawanych tam produktów stanowiły najczęściej słodycze. Mając taką możliwość, uczniowie często preferują kupienie gotowego produktu do jedzenia w sklepiku lub bufecie, niż spożyć posiłek wydawany w szkole. Produkty nabywane przez uczniów powinny stanowić uzupełnienie posiłków szkolnych, ale nie mogą ich zastępować w regularnym żywieniu.

Większość szkół organizowała dla uczniów wspólne śniadania, jednak najczęściej, zwłaszcza w mieście, korzystały z nich dzieci z klas młodszych. Według danych *Ignar-Golinowskiej* za II półrocze roku szkolnego 1995/96, odsetek szkół organizujących śniadania w mieście wynosił 64,6%, na wsi 72,2% [3], był więc wyższy od oszacowanego w oparciu o niniejsze badania. Wynikało to być może z faktu, że w ocenie przeprowadzonej w 1998 roku nie wzięło udziału 7 dawnych województw, a w 5 z nich w 1996 roku odsetek szkół organizujących śniadania był jednym z najwyższych.

Jednak oba źródła danych wskazują na częstszą organizację śniadań w szkołach wiejskich niż miejskich oraz na zbyt niską liczbę z nich korzystających. Według danych *Ignar-Golinowskiej*, uczniowie spożywający wspólne śniadania stanowili około 28% wszystkich uczniów. Podobnie jak w przypadku posiłków wydawanych w szkołach, istotne jest zwiększenie liczby chłopców i dziewcząt korzystających ze wspólnych śniadań. Przy niewielkim nakładzie pracy posiłki te mogłyby być organizowane praktycznie

we wszystkich szkołach. Dla wielu dzieci śniadanie szkolne stanowi pierwszy posiłek spożywany w ciągu dnia. Wspólne spożywanie śniadań zapewnia, że kanapki bądź inne produkty przyniesione z domu (rzadko stosowane były inne formy dostarczania śniadań) zostaną zjedzone, że nastąpi to o odpowiedniej porze i w sprzyjających warunkach.

Należy zaznaczyć, że stan żywienia zbiorowego zarówno w szkołach miejskich jak i wiejskich jest daleki od zadowalającego, wydaje się jednak, iż sytuacja dzieci i młodzieży na wsi w tym aspekcie jest mniej korzystna. Przede wszystkim uczniowie ok. 1/3 szkół wiejskich nie mają w ogóle możliwości skorzystania z posiłków szkolnych, a tylko w ok. 10% szkół wydawany jest pełnowartościowy posiłek. Wobec faktu, iż na wsi odsetek rodzin wielodzietnych (11,2% rodzin z dziećmi) jest znacznie wyższy niż w mieście (3,6%) [1], a przeciętne miesięczne dochody przypadające na 1 osobę w gospodarstwach rolników i pracowników użytkujących gospodarstwo rolne należą do jednych z niższych [2], sytuacja dzieci wiejskich jest tym bardziej niekorzystna. Wg GUS połowa populacji wiejskiej dostaje 81% pieniędzy zarobionych przez wieś, a pozostałe 50% ma do swej dyspozycji tylko 19% tych dochodów. Z badań własnych przeprowadzonych w 1996–97 roku [dane nieopublikowane] wśród chłopców i dziewcząt w wieku 11–12 lat wynika, iż dzieci ze wsi odznaczają się niższą wysokością i masą ciała niż ich rówieśnicy w mieście. Wśród chłopców w populacji wiejskiej znamiennej częściej stwierdzano niedobór masy ciała (16,2% na wsi i 10,9% w mieście), w grupie dziewcząt z obu środowisk nie odnotowano istotnych statystycznie różnic (9,5% na wsi i 12,1% w mieście). Dla części dzieci ze środowiska wiejskiego, m.in. pochodzących z rodzin bezrobotnych, posiłek wydawany w szkole może stanowić wyłączną możliwość spożycia jednego pełnowartościowego posiłku w ciągu dnia. Wg GUS spośród ponad 2 mln bezrobotnych 70% nie ma prawa do zasiłku, a ponad 40% to osoby, które są bez pracy przeszło dwa lata. Bardzo ważną więc sprawą jest organizowanie żywienia zbiorowego, najlepiej w formie obiadów pełnych, w większości szkół wiejskich, i tam gdzie jest to możliwe, dotowanie posiłków m.in. przez władze samorządowe, głównie dla dzieci z trudnych warunków społeczno- bytowych.

WNIOSKI

1. Na przestrzeni ostatniej dekady wzrosła liczba szkół prowadzących żywienie, jednak odsetek uczniów spożywających posiłki w szkole, zarówno w mieście jak i na wsi, jest nadal wysoce niezadowalający.
2. Żywienie zbiorowe dzieci i młodzieży częściej prowadzone jest przez szkoły miejskie niż wiejskie, jednak odsetkowo względnie więcej chłopców i dziewcząt korzysta z posiłków szkolnych na wsi. Uczniom z miast najczęściej wydawane są obiady pełne, na wsi są to najczęściej drożdżówki lub kanapki.
3. Do najczęstszych przyczyn sprawiających, że dana szkoła nie prowadzi żywienia należą warunki lokalowe i trudności finansowe. Szczególnie często problemy te dotyczą szkół wiejskich.
4. Wobec faktu, iż ponad 86% szkół w mieście i prawie 22% na wsi posiada stołówki szkolne, należy ocenić, iż baza ta jest dalece mniej wykorzystywana, aniżeli należałoby tego oczekiwać ze względu na potrzeby żywieniowe i zdrowotne dzieci w wieku szkolnym.

5. Zwiększenie odsetka uczniów korzystających z posiłków szkolnych wymaga zintegrowanych działań ze strony władz samorządowych, Komitetów Rodzicielskich i dyrekcji szkół. Należy dążyć do zwiększenia dostępności posiłków szkolnych, głównie dla dzieci z trudnych warunków społeczno-bytowych i zwiększenia odsetka uczniów z tych środowisk korzystających z posiłków dotowanych.
6. Wspólne śniadania organizowane są w większości szkół, należałoby jednak dążyć do ich wprowadzenia we wszystkich szkołach i powszechniejszego ich spożywania również przez uczniów klas starszych.

L. Szponar, E. Rychlik

MASS CATERING FOR CHILDREN AND ADOLESCENTS IN SCHOOLS IN POLAND

Summary

The assessment of organization and quality of nutrition was done in 184 urban and 156 rural schools in 1998 to obtain information about changes in that aspect during last few years. Data was collected using questionnaire method.

The analysis of obtained results showed that the per-cent of schools organizing one form of nutrition in towns (95.1%) was higher than in villages (64.1%), but the per-cent of pupils consuming at least one meal served in school was lower in towns (22.2%) than in villages (31.3%).

In comparison with situation in the beginning of the 90th nutrition was organized by significantly higher amount of schools but improvement of situation relevant to amount of pupils consuming school meals was not so significant. Urban schools the most frequently served full dinners, in rural schools it was often sticky bun or sandwich. Significant per-cent of rural schools did not serve any meal due to bad local conditions and financial problems.

From the reason that the per-cent of pupils consuming school meals is too small, it is necessary to undertake actions leading to improvement of the situation in that aspect. These activities should be relevant to increased access to school meals, especially in rural area, decreased cost and quality improvement of these meals.

PIŚMIENNICTWO

1. GUS, Rocznik Demograficzny. Warszawa 1998.
2. GUS, Rocznik Statystyczny. Warszawa 1998.
3. *Ignar-Golinowska B.*: Śniadania w szkole. Instytut Danone, Warszawa 1997.
4. *Ignar-Golinowska B.*: Warunki funkcjonowania miejskich szkół podstawowych w roku szkolnym 1992/1993. PZH, Warszawa 1993.
5. *Ignar-Golinowska B.*: Warunki funkcjonowania wiejskich pełnooddziałowych szkół podstawowych w roku szkolnym 1992/1993. PZH, Warszawa 1994.
6. *Szponar L., Pachocka L., Turlejska H.*: Stan żywienia zbiorowego dzieci ze szkół podstawowych. Przegląd Gastronomiczny 1990, 44, 4, 10-12.
7. *Woynarowska B., Szponar L., Turlejska H., Mandrowska-Xinxo A.*: Śniadania dla wszystkich uczniów w Polsce. Warszawa 1995.

Otrzymano: 1999.09.15